

AKTUALITY PRO PRÁVNÍ PRAXI

„Hra na zločin“ a ochrana ľudskej dôstojnosti

Jana Martinková*

V posledných rokoch sa na rôznych súdnych fórach objavujú kauzy, kde je štát žalovaný za obmedzovanie aktivít, ktoré podľa žalobcu „nikomu neškodí“ a sú len „virtuálnou realitou“, „simuláciou zakázaného“, resp. „hrou na zločin“. V USA ide napr. o virtuálnu detskú pornografiu, v Európe zasa o laserovú hru simulujúcu

zabíjanie ľudí, či o tzv. hod trpaslíkmi. Obhajcovia týchto aktivít argumentujú, že pri nich buď úplne absentuje reálna obeť (virtuálna detská pornografia, laserová simulácia zabíjania), alebo tu reálna obeť síce svojím spôsobom je, ale so svojou pozíciou súhlasí, je za ňu platená, a navyše jej nevzniká prakticky žiadna

* JUDr. Jana Martinková, PhD., Katedra ústavného práva, Právnická fakulta Trnavskej univerzity

fyzická ujma (hod trpaslíkmi). Nasledujúci text približuje, ako sa s touto otázkou vysporiadal Európsky súdny dvor, Komisia OSN pre ľudské práva a Najvyšší súd USA.

Európsky súdny dvor: *Omega Spielhallen- und Automatenaufstellungs-GmbH v. Oberbürgermeisterin der Bundesstadt Bonn* (2004)¹

Nemecká spoločnosť Omega začala v auguste 1994 v Bonne prevádzkovať zariadenie známe ako „laserdrome“. Toto zariadenie bolo určené na realizáciu tzv. laserového športu, inšpirovaného filmom *Hviezdne vojny*. Hráči sa pohybovali v labyrinte, pričom dostali laserové zbrane a vesty, na ktorých boli spredu i zozadu pripevnené senzory. Desať takýchto sensorov sa nachádzalo i v chodbách labyrintu. Každý výstrel hráča bol opticky projektovaný laserovým lúčom; zásahy sprevádzali akustické i optické signály. Cieľom hry bolo nazbierať čo najviac bodov v priebehu 15 minút. Hráč získaval body za každý zásah do senzoru a strácal ich, keď bol sám zasiahnutý. Technické vybavenie pre „laserdrome“ dodávala Omega britská spoločnosť Pulsar.

Ešte pred verejným otvorením opísaného zariadenia proti nemu protestovala časť verejnosti. V septembri 1994 vydala bonnská polícia opatrenie, ktorým Omegu zakázala, aby vo svojich priestoroch prevádzkovala „hry s cieľom strieľania na ľudské ciele, využívajúce laserový lúč alebo iné technické prostriedky (ako napr. infračervený lúč), čiže tzv. 'hranie sa na zabíjanie' ľudí“, a to pod pokutou 10.000 DEM za každú hru. Toto opatrenie bolo vydané v rámci zákonného ustanovenia, ktoré policii umožňovalo „podniknúť opatrenia nevyhnutné na odvrátenie hrozby voči verejnému poriadku alebo bezpečnosti“. Podľa polície hry prevádzkované Omegou predstavovali ohrozenie verejného poriadku, keďže v nich obsiahnuté simulované zabíjanie a trivializácia násilia sú v rozpore so základnými hodnotami prevládajúcimi vo verejnej mienke.

Omega sa proti zákazu odvolala postupne až na Spolkový správny súd, ktorý v súvislosti s touto kauzou inicioval konanie o predbežnej otázke pred Európskym súdnym dvorom. Komerčné využívanie „zabíjacej hry“ v zariadení Omegy je podľa Spolkového správneho súdu v rozpore s ľudskou dôstojnosťou, ktorá je ako ústavný princíp zakotvená v čl. 1 nemeckého Základného zákona. Tento princíp môže byť porušený buď ponížujúcim zaobchádzaním s protivníkom (k čomu tu nedošlo), alebo tým, že sa v hráčovi prebudí, resp. posilní postoj popierajúci základné právo každej osoby byť uznaná a rešpektovaná, tak ako v tomto prípade reprezentáciou fiktívnych aktov násilia pre účely hry.

Práva, ktorých sa Omega domáha v rámci národného právneho poriadku, nemôžu ísť na úkor ľudskej dôstojnosti ako kľúčového ústavného princípu. Nie je však jasné, či namietané opatrenie nie je v rozpore s komunitárnym právom, konkrétne so slobodou poskytovania služieb podľa čl. 49 Zmluvy ES. Omega totiž získavala technické vybavenie pre „laserdrome“ od britskej spoločnosti Pulsar, ktorej namietaný zákaz znemožňuje poskytovať služby nemeckému zákazníkovi, hoci porovnateľné služby poskytuje vo svojom vlastnom štáte. Porušený môže byť aj čl. 28 Zmluvy ES o voľnom pohybe tovaru, keďže Omega chce dovážať svoje vybavenie zo Spojeného kráľovstva. Vo všeobecnosti je sporné, či môže jeden členský štát EÚ obmedziť určitú kategóriu služieb, resp. tovaru len v prípade, ak v tomto smere existuje spoločný právny štandard vo všetkých členských štátoch. Predbežnú otázku preto sformuloval Spolkový správny súd nasledovne: Je v súlade s ustanoveniami o slobode poskytovania služieb a voľnom pohybe tovaru v Zmluve ES, ak je v rámci národného práva zakázaná určitá komerčná aktivita – v tomto prípade prevádzkovanie zariadenia, v ktorom je simulované zabíjanie – pretože sa prieči hodnotám zakotveným v národnej ústave?

Európsky súdny dvor (ďalej len „Súd“) v úvode uznal, že v prejednávacom prípade došlo k zásahu do slobody poskytovania služieb i do voľného pohybu tovaru; zásah do voľného pohybu tovaru je tu však len nevyhnutným dôsledkom zásahu do slobody poskytovania služieb, a preto sa ním Súd nebude zaoberať samostatne. Pokiaľ ide o slobodu poskytovania služieb, táto môže byť v zmysle čl. 46 Zmluvy ES obmedzená napr. v záujme verejného poriadku, čo je v danom kontexte relevantný záujem. Členský štát sa ho však môže dovoliť len vtedy, ak existuje skutočné a dostatočne závažné ohrozenie fundamentálneho záujmu spoločnosti. V prejednávacom prípade dospeli národné súdy k záveru, že dotknutá aktivita predstavuje hrozbu pre verejný poriadok, nakoľko – v súlade s prevládajúcou verejnou mienkou – sa prieči základnej hodnote národnej ústavy, konkrétne ľudskej dôstojnosti. V tejto súvislosti nemožno pochybovať o tom, že ochrana ľudskej dôstojnosti patrí medzi všeobecné právne princípy, ktorých dodržiavanie Súd zabezpečuje, a že teda tvorí súčasť komunitárneho práva.

Navyše, obmedzenie slobody poskytovania služieb je oprávnené len vtedy, ak je nevyhnutné na ochranu príslušných záujmov, a len v rozsahu, v ktorom tieto záujmy nemožno dosiahnuť menej reštriktívnymi opatreniami. Na druhej strane, obmedzenie zo strany jedného členského štátu nemusí korešpondovať štandardu zdieľanému všetkými členskými štátmi, pokiaľ ide o konkrétny spôsob ochrany relevantného záujmu. Potrebnosť a proporcionalita skúmaného obmedzenia preto nie sú vylúčené len z dôvodu, že daný členský

¹ Rozhodnutie zo 14. 10. 2004, č. C-36/02. Opis skutkového stavu prípadu, obsiahnutý v tomto článku, vychádza aj zo stanoviska generálneho advokáta z 18. 3. 2004.

štát si zvolil odlišný systém ochrany ako iný členský štát.

„V tejto kauze,“ uzatvára Súd, „treba poukázať po prvé na to, že podľa referujúceho súdu zákaz komerčného využívania hier obsahujúcich simuláciu aktov násilia proti osobám, najmä reprezentáciu zabíjania, korešponduje úrovni ochrany ľudskej dostoynosti, ktorú sa národná ústava snaží garantovať na území Spolkovej republiky Nemecko. Treba ďalej tiež poukázať na to, že zakázaním len tej varianty laserovej hry, ktorej cieľom je strieľať na ľudské cieľe, a teda 'hranie sa na zabíjanie' ľudí, nešlo namietané opatrenie nad rámec toho, čo bolo nevyhnutné na dosiahnutie zámeru sledovaného kompetentnými národnými orgánmi.“ Za uvedených okolností nemožno príslušné opatrenie hodnotiť ako neoprávnený zásah do slobody poskytovania služieb.

Výrok rozhodnutia Súdu znie nasledovne: „Komunitárne právo nevyklučuje, aby bola ekonomická aktivita spočívajúca v komerčnom využívaní hier simulujúcich akty zabíjania predmetom národného zakazujúceho opatrenia, prijatého na základe ochrany verejného poriadku z dôvodu, že táto aktivita je v rozpore s ľudskou dostoynosťou.“

Komisia OSN pre ľudské práva: *Wackenheim v. Francúzsko* (2002)²

Sťažovateľom bol francúzsky občan trpasličieho vrazu, ktorý začal v roku 1991 účinkovať v podnikaniach známych ako „hod trpaslíkmi“. Táto „hra“ bola spravidla realizovaná v rámci diskoték a jej princíp spočíval v tom, že účastníci hádzali sťažovateľa (ktorý mal na sebe ochranné oblečenie) na krátku vzdialenosť (s dopadom na mäkkú podložku). V tom istom roku vydalo francúzske ministerstvo vnútra obežník o dohľade nad verejnými podnikaniami, ktorý inštruoval miestne orgány, aby hod trpaslíkmi zakázali; obežník sa odvolával o.i. na čl. 3 Európskeho dohovoru o ľudských právach (zákaz mučenia a neľudského alebo ponížujúceho zaobchádzania či trestu). Keď bol zákaz vydaný voči sťažovateľovi, odvolal sa proti nemu na súd a jeho kauza sa dostala až pred Conseil d'État ako najvyššiu inštanciu správneho súdnictva. Tento orgán rozhodol v neprospech sťažovateľa – argumentujúc, že hod trpaslíkmi ako taký (bez osobitných „príťažujúcich“ okolností) je v rozpore s ľudskou dostoynosťou. Ochrana ľudskej dostoynosti pritom tvorí súčasť verejného poriadku, a pokiaľ určitá aktivita narušuje verejný poriadok, môže byť zakázaná napriek tomu, že je realizáciou slobody zamestnania a podnikania.

Sťažovateľ sa obrátil na Komisiu OSN pre ľudské práva (ďalej len „Komisia“). Uviedol, že zostal od uvedeného vnútroštátneho zakazu bez zamestnania, že vo

Francúzsku nie je pre trpaslíkov žiadna iná práca, a že je to práve tento zákaz, ktorý je v rozpore s ľudskou dostoynosťou, keďže tá vyžaduje, aby človek mal šancu nájsť si prácu. Sťažovateľ namietol porušenie viacerých článkov Medzinárodného paktu o občianskych a politických právach (o.i. práva na slobodu, zamestnanie či ochranu súkromného života). Komisia však jednotlivé námietky vyhlásila z rôznych dôvodov (napr. kvôli nevyčerpaniu dostupných domáciach prostriedkov nápravy) za neprijateľné a meritórne rozhodla len o námietke diskriminácie v rámci čl. 26 Paktu.

Komisia najprv pripomenula, že podľa jej doterajšej judikatúry je diskrimináciou v zmysle čl. 26 Paktu len také odlišné zaobchádzanie, ktoré nemá objektívne a rozumné opodstatnenie. V prejednávanej kauze sa zákaz hodu trpaslíkmi, uplatňovaný štátom, vzťahuje len na trpaslíkov. Je tomu tak ale preto, že len tieto osoby môžu byť objektami „hodu“. Z toho vyplýva, že diferenciacia medzi osobami zasiahnutými zákazom (tj. trpaslíkmi) a osobami, na ktoré sa zákaz nevzťahuje (tj. tými, ktorí nie sú postihnutí trpasličím vrazom) spočíva na objektívnom dôvode a nie je svojím účelom diskriminačná. „Žalovaný štát v tejto kauze demonštroval,“ pokračuje Komisia, „že zákaz hodu trpaslíkmi, tak ako bol uplatnený voči sťažovateľovi, nepredstavoval zneužitie moci, ale bol nevyhnutný na ochranu verejného poriadku, čo vnáša do hry úvahy o ľudskej dostoynosti, ktoré sú zlučiteľné s cieľmi Paktu.“

Komisia pripustila, že existujú ďalšie aktivity, ktoré nie sú zakázané, ale potenciálne môžu byť zakázané z podobných dôvodov ako hod trpaslíkmi. Na druhej strane, samotný tento fakt nepostačuje na to, aby bol zákaz hodu trpaslíkmi vyhlásený za diskrimináciu – berúc do úvahy skutočnosť, že daný zákaz je založený na objektívnych a rozumných kritériách, ako aj to, že sťažovateľ nepreukázal jeho diskriminačný účel. Z uvedených dôvodov Komisia dospela k záveru, že v prejednanom prípade nedošlo k porušeniu čl. 26 Paktu.

Najvyšší súd USA: *Ashcroft v. Free Speech Coalition* (2002)³

Najvyšší súd USA (ďalej len „Súd“) v tejto kauze skúmal, či federálny zákon o prevencii detskej pornografie z roku 1996 porušuje slobodu prejavu, zaručenú Prvým dodatkom k Ústave USA. Uvedený zákon zakázal držbu a distribúciu nielen pornografie zobrazujúcej skutočné deti, ale aj tzv. virtuálnej detskej pornografie. Zákon ju definoval ako pornografiu, ktorá sa len „javí“ zobrazovať skutočné deti; patria sem napr. materiály s dospelými osobami vyzerajúcimi ako deti, a predovšetkým materiály vyrobené s pomocou počítačových technológií.

² Rozhodnutie z 26. 7. 2002, č. 854/1999.

³ Rozhodnutie zo 16. 4. 2002, 535 U.S. 234.

V zmysle dovtedajšej judikatúry Súdu platilo, že pornografiu je možné vo všeobecnosti zakázať len v prípade „obscénnosti“ (tento pojem Súd ďalej podrobne definoval), kým detská pornografia je neprípustná v každom prípade, a to v záujme ochrany detí využívaných pri jej výrobe. Prejednávaná kauza teda nastolila otázku, či je v súlade s ústavou, ak štát zakáže prejav, ktorý nie je „obscénny“ (podľa definície Súdu to napr. znamená, že oplýva určitou vedeckou či umeleckou hodnotou) a pri výrobe ktorého nie sú využívané skutočné deti (tj. nevznikajú v rámci nej žiadne „obete“). Vláda argumentovala, že aj keď virtuálna detská pornografia nepoškodzuje deti priamo v procese svojej výroby, robí tak inými spôsobmi. Súd sa týmto argumentom venoval jednotlivo.

Po prvé, pedofili môžu podľa vlády využívať virtuálnu detskú pornografiu na to, aby povzbudili deti k účasti na sexuálnych aktivitách (dieťa, ktoré sa najprv zdráha vyhovieť dospelému, môže byť presvedčené tým, že vidí zobrazenia iných detí, ako sa pri požadovanej činnosti „zabávajú“). Súd uvedený argument odmietol s tým, že na obdobný účel možno využiť aj množstvo iných vecí, ako napr. sladkosti či hračky, ale preto ešte nie je nevyhnutné ich zakazovať. Navyše, podľa už existujúcich predpisov môže štát trestne stíhať osoby, ktoré vystavujú deti nevhodným materiálom, resp. robia im nezákonné návrhy – čo v tomto smere na ochranu detí postačuje.

Po druhé, vláda uviedla, že virtuálna detská pornografia „stimuluje sexuálny apetít pedofilov“, a povzbudzuje ich tak k tomu, aby sa dopúšťali sexuálneho zneužívania detí. Podľa Súdu je však normálnou metódou prevencie nezákonného konania ukladanie príslušných sankcií vo vzťahu k tým, ktorí sa ho dopustili. Štát nesmie zakázať určitý prejav len preto, že zvyšuje šance na spáchanie nezákonného činu „v nedefinovanom budúcom momente“. Takýto zákaz je prípustný len vo vzťahu k prejavu, ktorý „smeruje k okamžitému nezákonnému činu a je pri ňom pravdepodobné, že vyvolá uvedený čin“. V tomto zmysle vláda nepreukázala dostatočne silnú súvislosť medzi virtuálnou detskou pornografiou a zneužívaním detí.

Tretí argument vlády spočíval v tom, že zákaz virtuálnej detskej pornografie je nevyhnutný za účelom eliminovania trhu s „reálnou“ pornografiou. Virtuálne i reálne zobrazenia sú totiž súčasťou rovnakého trhu, pričom môže byť (kvôli vyspelosti súčasných počítačových technológií) ťažké navzájom ich od seba odlíšiť. Podľa Súdu je tento argument vratký: pokiaľ by boli virtuálne zobrazenia skutočne identické s reálnymi, tie reálne (vytvorené s využitím skutočných detí) by boli postupne vytlačené z trhu virtuálnymi substitútmi. Len málokto by totiž riskoval trestné stíhanie za zneu-

žívanie detí, pokiaľ by rovnaký účel splnili počítačom vytvorené materiály.

Štvrtý a posledný argument vlády súvisí s tretím: vláda poukázala na to, že pokiaľ je virtuálna detská pornografia povolená, sťažuje to trestné stíhanie osôb za „reálnu“ pornografiu; môže byť totiž problematické dokázať, že daný materiál bol vyrobený za využitia skutočných detí, a nemá „virtuálnu povahu“. Nevyhnutným riešením je preto zakázať oba druhy prejavu. Podľa Súdu však štát nemôže zakázať chránený prejav, aby tak obmedzil nechránený prejav. Ústava vyžaduje opak: štát nesmie zakázať nechránený prejav, pokiaľ by to postavilo mimo zákon alebo prinajmenšom „spochybnilo“ aj značné množstvo chráneného prejavu.

Súd uzavrel svoje rozhodnutie tým, že virtuálna detská pornografia nie je – na rozdiel od „reálnej“ detskej pornografie – „inherentne spojená“ so sexuálnym zneužívaním detí. Pokiaľ vláda tvrdí, že takéto materiály môžu viesť k prípadom zneužívania detí, kauzálna súvislosť je tu len možná a nepriama. Skúmaná právna úprava je preto v rozpore s ústavnou garanciou slobody prejavu.⁴

ZÁVER

Hoci sa všetky tri opísané rozhodnutia týkajú oblasti, ktorú som v úvode tohto článku vymedzila ako „hru na zločin“, nemožno ich samozrejme rovnocenne porovnávať: majú iný konkrétny vecný predmet a vychádzajú z odlišného právneho kontextu (prvé dve rozhodnutia sú dielom medzinárodných, resp. nadnárodných orgánov, kým tretie má vnútroštátny charakter; možno tu tiež zmieniť napr. tradične silnú ochranu slobody prejavu v USA). S touto výhradou sa však predsa len pokúsím sformulovať určité zovšeobecnenie. Uvedené rozhodnutia podľa mňa predstavujú dva zásadné právne prístupy k otázke „hry na zločin“: kým Najvyšší súd USA požaduje za účelom zákazu „hry na zločin“ priamu a jednoznačnú kauzálnu súvislosť medzi danou aktivitou a trestnou činnosťou, Európsky súdny dvor a Komisia OSN pre ľudské práva si pri odobrení takýchto zákazov „vystačia“ so všeobecným poukazom na ľudskú dôstojnosť.

Nie je celkom jasné, ako daný poukaz interpretovať. Čo presne znamená, že určité druhy „hier“ sú v rozpore s ľudskou dôstojnosťou? Treba toto tvrdenie chápať ako uznanie argumentu, že „hra na zločin“ môže mať za určitých podmienok potenciál viesť k následnej trestnej činnosti – a to potenciál dostatočne silný na to, aby to odôvodnilo jej zákaz? Dospelí teda Európsky súdny dvor a Komisia OSN pre ľudské

⁴ K tomuto verdiktu napísali čiastočné alebo úplne odlišné stanovisko štyria z deviatich sudcov Súdu, ktorí sa sústredili predovšetkým na štvrtý argument vlády: záujem na tom, aby sa trestnému stíhaniu za „reálnu“ detskú pornografiu nedalo uniknúť tvrdením, že príslušný materiál je v skutočnosti vytvorený počítačom. Hoci uvedená taktika zo strany stíhaných osôb zatiaľ nikdy nebola úspešná, technológia môže podľa týchto sudcov čoskoro dospieť do štádia, keď už nebude možné sankcionovať „reálnu“ detskú pornografiu, pretože štát nebude schopný dokázať, že ide o zobrazenia skutočných detí.

práva (v okolnostiach svojich prípadov) k opačnému záveru, ako Najvyšší súd USA? Alebo treba hľadať rozpor „hier na zločin“ s ľudskou dôstojnosťou skôr (či výlučne) vo vzťahu k osobám samotných participantov – v tom zmysle, že je pre nich účasť na takýchto „hrách“ (či už v pozícii „páchateľa“, „obete“ alebo „pozorovateľa“) príliš „nedôstojná“ – inými slovami, že človeku jednoducho „nepripadá“ simulácia zabíjania, násilia či zneužívania, a to bez ohľadu na to, k akému stupňu „externej škody“ môže preukázateľne viesť?

Pokiaľ ide o druhý z naznačených výkladov, možno zrejme diskutovať o tom, do akej miery sa blížii paternalistickému ponímaniu štátu v zmysle inštitúcie, ktorá chráni jednotlivca aj „pred sebou samým“, resp. ktorá mu vnucuje svoju predstavu morálky i vo sfére, ktorá sa – aspoň bezprostredne – týka len jeho samotného.⁵ Možno sa tiež zamyslieť nad tým, aké obzory tento výklad odкрýva pre inštitút, resp. právo ľudskej dôstojnosti – či už v kontexte „hry na zločin“⁶, alebo aj v iných oblastiach. Ľudská dôstojnosť je (príjajmenšom vo svojej „explicitnej“ podobe) v rámci ce-

loeurópskej ochrany ľudských práv relatívnym nováčikom. V Charte základných práv EÚ, ktorá tvorí súčasť novej Európskej ústavy, upravuje ľudskú dôstojnosť hneď prvé ustanovenie.⁷ Pred kauzou *Omega* pritom rozhodoval Európsky súdny dvor o porušení ľudskej dôstojnosti len raz – v roku 2001, keď skúmal smernicu o právnej ochrane biotechnologických vynálezov.⁸ Naopak, v Európskom dohovore o ľudských právach nie je ľudská dôstojnosť výslovne zmienaná vôbec. Európsky súd pre ľudské práva však v roku 2002 v súvislosti s problematikou eutanázie konštatoval, že ochrana ľudskej dôstojnosti a ľudskej slobody je „samotnou podstatou Dohovoru“⁹ a vzápätí sa na tento výrok odvolal aj v kauze týkajúcej sa transsexuálov¹⁰; napokon, v roku 2004 naznačil, že ochrana nenarodeného dieťaťa vyplýva skôr z ľudskej dôstojnosti než z práva na život.¹¹ Uvedené kauzy naznačujú smery, ktorými sa môže – prínajmenšom v európskom kontexte – uberať ochrana ľudskej dôstojnosti, a ktoré potom môžu spätne ovplyvniť aj právnu reguláciu „hry na zločin“.

⁵ Klasickým dielom hlásajúcim tézu, že štát môže (dospelému a mentálne spôsobilému) jednotlivcovi zakázať len také konanie, ktorým poškodzuje iných, je spis J. S. Milla *O slobode* (1869). Predstaviteľom opačného názoru je spomedzi súčasných sudcov Najvyššieho súdu USA predovšetkým sudca Scalia, ktorý napr. hlasoval za zákaz vystupovania nahých tanečníčiek v zábavných zariadeniach pred dospelým a „uzrozumeným“ publikom v kauze *Barnes v. Glen Theatre, Inc.* (1991) [„Naša spoločnosť – tak ako všetky civilizované spoločnosti – zakazuje určité aktivity nie preto, že poškodzuju iných, ale preto, že sú považované – použivúc tradičnú frázu – za 'contra bonos mores', t.j. nemorálne. V Amerike sa takéto zákazy vzťahujú napr. na sadomasochizmus, kohútie zápasy, beštialitu, samovraždu, užívanie drog, prostitúciu a sodómiu.“], ako aj za zákaz homosexuálnych praktík medzi dospelými a súhlasiacimi osobami v kauze *Lawrence v. Texas* (2003) [„Nespočetné súdne rozhodnutia a legislatívne úpravy spočívajú na starobyľom predpoklade, že presvedčenie viádnucej väčšiny o 'nemorálnosti a neakceptovateľnosti' určitého sexuálneho správania predstavuje racionálny základ pre jeho reguláciu.“ Medzi príklady tu Scalia zahŕňa aj zákaz bigamie, manželstva osôb rovnakého pohlavia či incestu medzi dospelými.]

⁶ Tu asi prichádzajú na myseľ ako prvé najrôznejšie druhy počítačových a vôbec elektronických hier s „bojovým prvkom“.

⁷ Toto ustanovenie znie: „Ľudská dôstojnosť je neporušiteľná. Musí byť rešpektovaná a chránená.“ Celá Kapitola I Charty má pritom názov „Dôstojnosť“ a v ďalších jej ustanoveniach je zaručené právo na život, právo na osobnú integritu, zákaz mučenia a neľudského alebo ponižujúceho zaobchádzania alebo trestu, a napokon zákaz otroctva a nútenej práce.

⁸ *Holandské kráľovstvo v. Európsky parlament a Rada*; rozhodnutie z 9. 10. 2001, č. C-377/98. Podrobnejšie MARTINKOVÁ, J.: *Ochrana ľudských práv v Európskej únii*. In: EUROPEANA – Štúdie a analýzy. Kalligram, Bratislava 2004, s. 18–19.

⁹ *Pretty v. Spojené kráľovstvo*, rozhodnutie z 29. 4. 2002, § 65.

¹⁰ *Christine Goodwin v. Spojené kráľovstvo*, rozhodnutie z 11. 7. 2002, § 90.

¹¹ *Vo v. Francúzsko*, rozhodnutie z 8. 7. 2004, § 84.